

19. Yüzyıl İkinci Yarısı

Üsküdar Sosyo Ekonomik Yapısında

Azîz Mahmud Hüdayi Vakfının Yeri

DOÇ. DR. GÜLFETTİN ÇELİK
Marmara Üniversitesi, İktisat ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Klasik dönem Osmanlı toplumsal örgütlenmesinde, merkez yönetim yeri olarak ortaya çıkan Dersaadet'in çevresi durumundaki Üsküdar her yönü ile payitahtla ilişkili, hatta onunla bütünleşen ancak yine de kendine özgü bir yerleşim bölgesi olarak dikkati çekmektedir.

Üsküdar, klasik dönemde kara ticaret ve ulaşım yolları üzerinde oluşunun nimetlerini yaşayan bir bölgedir. Kervanların, yolcuların durak ve ilk hareket iskelesi durumundadır. Bu durum, Üsküdar için, hep göz önünde tutulan ancak daha öteye gelişmesini de önleyen bir etki yapmıştır. Bu yönü ile Üsküdar ana yerleşim bölgesinin ihtiyaçlarını karşılayan bir üs halinde O'na taşıyan, O'ndan başka bölgelere de taşınanın aktarım alanıdır. Bunun sonucunda bölge küçük ticari ve iktisadi faaliyetlerin ötesine taşamamış, iktisadi hayatın aktarım sistemi üzerine kurulduğu bir özellik kazanmıştır.

Zaman içinde, klasik dönem boyunca asırlardır var olan bu özelliğini etkileyecek önemli gelişmeler olmuştur elbette. Mesela; Celali isyanları ile başlayan kitleler düzeyine ulaşan nüfus hareketi Üsküdar merkez ve çevre yerleşimini uzun bir döneme yayılacak şekilde etkilemiştir. Ancak bu etkileme Osmanlı döneminde hiçbir zaman bölgenin sosyo-ekonomik yapısında sistem değişimi düzeyinde bir gelişmeyi getirmemiştir. Nüfus artmış, buna bağlı olarak da Üsküdar biraz daha büyümüş, İstanbul'a göre yine köy gibi duran ancak daha büyük bir köy düzeyine ulaşmıştır.

Aziz Mahmud Hüdayî Câmii ve bahçesi

19. yüzyıl ortalarında ortaya yayılan sayfiye mekanlarına uzanma adetinin bölge insanı üzerine olan etkisi de genel olarak Üsküdar'ın yapısını değiştirememiştir.

Üsküdar'ın klasik yapısını değiştirecek ilk büyük etki ulaşım sisteminin teknolojideki değişiklikle beraber, İstanbul'u kendi içinde bütünleştirmesidir. Buharlı gemilerin devreye girmesi, düzenli yolcu taşıma seferlerinin konulması, Üsküdar içinde bile çevre semtlere ulaşımı kolaylaştıracak omnibüslerin devreye girmesi önemli bir etki ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede 19. yüzyıl da Boğaziçi'nin kırsallığının ortadan kalkışına paralel olarak, Üsküdar da bir bütünleşme yaşamıştır. Bu, İstanbul kentini oluşturan dörtlünün, yani Sur içi İstanbul'u, Eyüp, Galata ve Üsküdar'ın fiziksel, işlevsel ve etnik ayrılığının ortadan kalkması, hızlı bir bütünleşme sürecine girmesi anlamına gelmektedir.

Bütün bunlara rağmen, 19. yüzyıl sonunda Üsküdar İstanbul'un diğer bazı bölgelerinde yaşanan günlük yaşam tarzındaki değişime büyük ölçüde uzak kalan bir bölgedir. Onun bu özelliği Edmondo De Amicis'in satırlarında görülebilir. Kendisi Üsküdar'ı şu şekilde tasvir eder:

“... Marmara denizinden bakınca, bir tepenin üstüne yayılmış büyük bir köyden başka bir şey değil! Haliç'ten bakınca, şehir gibi görünüyor. Lakin vapur Anadolu yakasının en ileriye uzanmış burnunu dolaşarak iskeleye doğru dümdüz gidince şehir genişleyip yükseliyor; binalarla örtülmüş tepeler birbiri arkasına gözüktüyor; vadilerden mahalleler çıkıyor, köşkler yüksek yerlerde dağılıyor; küçük evlerle baştan sona rengarenk boyanmış sahil alabildiğine uzanıyor; nereye gizlenebileceği anlaşılmayan büyük, tantanalı, tiyatroya benzeyen bir şehir, bir tiyatro perdesinin açılışında olduğu gibi hemen gözler önüne seriliyor ve nere-

deyse kaybolduğunu göreceğinizi düşünürken hayrete düşüp kalıyorsunuz. Sandalcılar, at kiraya verenler ve tercüman kargaşalığı içinde ahşap duvarların arasından, yüksek çardakların altından, hemen hemen geçmeye mani olan büyük çınarların gölgesinden yıllankavi bir şekilde tatlı bir meyille yükselen anayoldan yürünüyor. Nereye baktığı bilinmeyen sabit gözlerle uzanıp tütün içen ... Asyalılarla tıklım tıklım dolu Türk kahvelerinin önünden geçiyor; keçi sürülerine, başlarına çiçekler takılmış mandaların çektiği ağır kağınlara, fesli, sarıklı köylülere, Müslümanların cenaze alaylarına, ellerinde çiçek demetleri ve ağaç dallarıyla gezinen hanımlara tesadüf ediyoruz. Daha az ihtişamlı fakat yedi tepe İstanbul'undan daha neşeli ve daha taze başka bir İstanbul'u gördüğümüzü sayıyoruz”¹

19. yüzyıl ikinci yarısında Üsküdar klasik İstanbul yerleşim yapısı içinde üçüncü büyük yerleşim bölgesi olarak dikkati çekmektedir. Örneğin bu dönemde sur içinin yerleşimdeki ağırlığı % 45, Beyoğlu'nun % 27, merkez Üsküdar'ın ise % 11'dir. Anadolu yakasındaki diğer yerleşim bölgelerinin, mesela Kadıköy'ün kayda değer bir ağırlığı yoktur henüz. 1885/6 Nüfus sayımına göre İstanbul kentinin nüfusu belediye dairelerine göre şöyledir:

Tablo 1 İstanbul Nüfusunun Bölgelere Göre Dağılımı (1885/86)

Bölge Adı	Kadın	Erkek	Toplam	Toplam (%)
Beyazıt	67 081	84 882	151 963	17,3
Fatih	60 524	64 021	114 545	13,1
Samatya	59 496	63 541	123 037	14,1
Beşiktaş	30 672	39 935	70 607	08,1
Yeniköy	6 353	7 494	13 850	01,6
Beyoğlu	80 388	165 905	237 293	27,2
Büyükdere	5 951	8 694	14 645	01,7
Kanlıca	13 088	16 070	29 158	03,3
Kadıköy	8 743	14 053	22 796	02,6
Üsküdar	42 455	53 216	95 671	11,0
Toplam	367 751	508 814	873 565	100,0

Kaynak: İstanbul ve Bilad-ı Selase Nüfusu, İ.Ü. Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, No: 8949.

Özellikle 18. yüzyıldan beri dışarıdan gelen nüfusla doğal nüfus artışının üzerinde bir artış yaşayan Üsküdar bu dönemde de artışını devam ettirmektedir. Bu doğrultuda Cuinet'e göre 1890 başlarındaki nüfusu 105.690'dır. Toplam 69.000 kişi ile Müslümanlar bunun yarısını oluşturmakta olup, bunun da 37.400 erkek ve 32.200 kadından ibarettir. Geriye kalan % 34'lük nüfusun büyük kısmını ise Ermeni ve Rumlar oluşturmaktadır. Yahudilerin oranı % 5 civarındadır. Bölgede ayrıca Bulgar ve Çingenelerin yanında yabancılar da meskundur.

Üsküdar nüfusunun dini dağılımı İstanbul'un karşı tarafı ile mukayese edildiğinde Müslüman nüfusunun daha baskın olduğu görülür. Yüzyıl sonlarında diğer İstanbul'daki Müslüman nüfusun toplama oranı % 44 iken, Üsküdar'da bu oran % 66'dır. Bu farklılık Üsküdar'ın karşıya olan farklılığının bir başka nedenidir.

Tablo 2 Üsküdar Nüfusunun Dini Gruplar İtibariyle Dağılımı (1890)

Dini ve Etnik Grup	Üsküdar				İstanbul Toplamı (%) (1885/6)
	Erkek	Kadın	Toplam	Toplam (%)	
Müslüman	37 400	32 200	69 600	65,9	44,0
Bulgar	1 312	298	1 610	1,5	1,0
Rum Ortodoks	5 580	6 600	12 180	11,6	18,0
Ermeni Gregoryen	7 300	8 500	15 800	15,0	17,0
Ermeni Latin-Katolik	100	150	250	0,2	1,0
Protestan	100	150	250	0,2	-
Yahudi	2 500	2 600	5 100	4,8	5,0
Çingene	220	380	700	0,7	-
Yabancı	85	115	200	0,2	15,0 ^(a)
Toplam	48 483	57 207	105 690	100,0	100,0

(a): Latin, Yabancı ve Bilinmeyen.

Kaynak: İstanbul ve Bilad-ı Selase Nüfusu, İ.Ü. Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, No: 8949.

Sosyal hayatının şekillenmesinde büyük etkisi bulunan tesisler, ilişkilerin türü yanında bunların yoğunluğu bakımından da bir fonksiyon icra ederler. Örneğin klasik dönem Osmanlı ticaret ve ulaşım sistemi Selçuklulardan devralınan kervansaray yapılarının geliştirilmesi ile daha da fonksiyonel bir hale getirilmiştir. Bu çerçevede bu tesislere medrese, şifahane, tabhane, kütüphane gibi yapılar da ilave olunmuştur. 19. yüzyılda İstanbul'dan Anadolu'ya açılan bir kapı olarak Üsküdar bu alandaki tesisleşme bakımından Anadolu içlerindeki diğer durak makamlarından bazı farklılıklar gösterir. Mesela Evliya Çelebi Üsküdar'da çok sayıda imaret olduğuna değinerek bunun nedenini Asya'yı Avrupa'ya bağlayan son durak oluşu ile açıklar.²

Daha 1638 (H.1048) yılında 12 saray, 12 cami ve mescid, 5 medrese, 4 dar'ül kurra, 3 imaret, 11 aşhane, 6 tekke, 5 hamam, 4 kervansaray, 500 han, 2 çeşme, 2 yağhane, 2500 dükkan, 8 mesire yeri, 7 gezi yeri bulunan Üsküdar³ 19. yüzyıl sonlarında Kamus-ül Alam'da zikredildiği üzere 25 mahallesinde, 74 camii, 47 tekkesi, 1 çarşısı, 1 hastanesi ve 1 miskinhanesi (cüzzamlılar evi) bulunan ay-

rıca üç imareti de ayakta olan bir yerleşim bölgesidir.⁴ Özellikle mahalle, cami ve tekke sayısındaki artış dikkate alındığında aradan geçen asırlarda Üsküdar'ın nasıl bir büyüme içinde olduğu anlaşılabilir.

Evliya Çelebi, Üsküdar ahalisinin büyük çoğunluğunun Anadolu'dan buraya geldiğini belirterek bir kısmının askeri taifenin ayan ve eşrafından oluştuğunu, bunların çeşit çeşit kıymetli elbiseler giydiğini, bir kısmının alimler ve salih kişilerden oluştuğunu, bir bölümünün ise (sayıları sayılamayacak kadar çok olan) fakirliğe kanaat eden Mahmut Efendi fakirleri olduğunu belirtir.⁵

Üsküdarlı Seyyid Ahmed Münib Efendi mevcut tekkelerin haftanın muayyen günleri, gündüzleri ayınler yaptıklarını hatta Nakşi tekkelerinde geceleri de ayın yapıldığını belirtir.⁶

Bölgedeki imaretlerden birisi Azîz Mahmud Hüdâyî imaretidir. Külliye'deki derişan ve çevresindeki fakirler imarettten istifade eden iki temel gruptur. Bu noktada Azîz Mahmud Hüdâyî külliyesinin ulaşım ve taşımacılık faaliyetlerinde bulunanlardan ziyade bölgede yaşayan insanlara ağırlıklı olarak hizmet veren bir tesis olarak dikkati çeker. Bir han ve kervan yapısı olarak değil, sosyo-kültürel faaliyetler için bir merkez hüviyetindedir. Bunun böyle olmasının en önemli nedeni her halde bir tasavvufi alan çerçevesinde faaliyet göstermesidir.

Üsküdar, seyyahların da vurguladığı üzere, kendi içinde bütünleşmiş bir sosyal yapı arz etmektedir. Bunun nedeni yukarıda anlatılan iktisadi sebepler yanında sosyaldır de. Özellikle Müslüman nüfusun, karşı İstanbul'dan daha fazla oluşu buradaki sosyo-kültürel yapıya da yansımıştır.

Üsküdar'ın bu özellikleri, Azîz Mahmud Hüdâyî külliyesinin faaliyetleri dikkate alındığında görülebilir. Külliye ağırlıklı olarak bu yönde bir işlev görmektedir. Geleneksel İslam kültürünün öğretildiği, yaşandığı ve aktarıldığı merkez olarak öne çıkmaktadır.

Külliye bu yönü ile Osmanlı vakıf sisteminin genel gelişme ve değişim çizgisinin dışındadır. 17. yüzyılda açığa çıkan mali zorluklar karşısında gittikçe merkezleşen Osmanlı mali sistemi zamanla tımar alanları yanında vakıf alanlarını da merkezileştirmeye başlamıştır. 1826 yılında Evkaf Nezareti'nin kurulması bunun önemli bir adımıdır. Özellikle 19. yüzyıl ikinci yarısı vakıfların tek merkezden idare edilmesi yönündeki uygulamaların her alanda görüldüğü bir dönemdir. Bunun elbetteki tek nedeni merkez maliyesinin içine düştüğü zorluklar değildir. Bir başka önemli neden de artık vakıfların birçoğunun akarının hizmetlerini ifa etmeye yetmemesidir. Bu doğrultuda vakıfların gelirleri doğrudan doğruya Evkaf-ı Hümayun Hazinesine aktarılmaya başlanmış, giderlerin nakdi olanları belge takdimi uygulaması ile buradan yapılmış, aynî harcamalar ise bazı ambarlardan verilmiştir. Bu doğrultuda dönem vakıf bütçeleri gelir-gider bütçeleri değil masraf bütçeleri olarak hazırlanmıştır.

İnceleme dönemi içinde, Azîz Mahmud Hüdâyî vakfı öz gelirlerinin yeterliliği bakımından hala yeterli gelir alanları bulunan selatîn evkafı gibi güçlü vakıflardandır.

Ayvansârâyî de bu yöne dikkat çekerek Hüdâyî vakfı için “...nukûd-ı mevkûfesi çoktur, müstakil katipleri ve câbileri vardır. Dervişleri dahi umûr-ı vakıfta müstahdemdirler “⁷ kaydını düşmüştür.

Azîz Mahmud Hüdâyî külliyesi, zaviyesi, mescidi, imarethanesi, türbesi, çeşmeleri, hangahı, mektebi ve sair meşrutaları ile çok yönlü bir müessesedir. (1985 den beri vakıf içinde başka binaları yine aynı işlevi görmeye başlamasına rağmen) eski yapısı itibariyle harap durumda olan imareti, Azîz Hüdai Camiinin kuzeyinde ve Hünkar mahfelinin bitişiğinde, iki kat halindeydi. Harap yapının ikinci katı çökmüştür. Ocağı ve bacası ayakta. Sağında kabristan arkasında Azîz Hüdai'nin geniş bahçesi vardı. Ortasında kameriye şeklinde zarif bir makamı ve etrafında derviş hücreleri bulunuyordu.⁸

Evlîya Çelebi külliyei tanıtırken burada gece gündüz üç yüz kadar fukaranın Allah'ın zikri ile meşgul olduklarını, her birinin birer köşede savmealarının (hücrelerinin) bulunduğunu, Cuma namazlarından sora dinleyenleri mesteden tevhid-i sultani okuduklarını nakleder.⁹

Ayvansârâyî de “ Minaresinde çifte müezzin ezan okur, her gece temcid verilir, mukabelesi Cuma namazından sonradır.”¹⁰ açıklamasını yapar.

1266/1850 yılında meydana gelen büyük yangın, birçok binasını da yok ettiğinden külliyenin bazı işlevlerini yerine getirmesini bir müddet engellemiştir.

Bütün Hüdâyî külliyesi yandıktan sonra Sultan Abdülmecid cami, semâhâne, türbe ve meşrutaları 1272 (1855) yılında yeniden yaptırmıştır.

1850 yangını külliye de önemli bir hasar yapmıştır. Bundan sonraki yaklaşık on yıllık bir dönem, Abdülmecid'in genel tamiratının dışında kalan bölümlerin adım adım tamiri, eksiklerin tamamlanması ve vakfın eski faaliyetlerine kavuşması çabası olarak geçmiştir. Bu husustaki çabalar vakıf masraf defterlerinden takip olunabilir.

1275 yılına kadarki bütçelerde hangâhın çeşitli tamirat giderleri için, her yıl için farklı rakamlarda olmak üzere düzenli şekilde harcamalar yapılmıştır (toplamda 15.000 kuruşu aşan miktarda) Örneğin; 1269 bütçesinde kaydedildiği üzere tekkenin minaresi ve cami in bazı bölümlerine ve sair bölümlerin tamir giderleri için 3352,5 kuruşluk masraf yapılmıştır. Ayrıca yangında harap olan çeşme için bu tarihte yapılan tamirat masrafı 1022 kuruş 20 paredir. (m.16) 1269 bütçesinde (m 21) vakfa mehterhaneden büyük bir çadır getirildiği, eskisinin ise iade olunduğu kaydı düşülmüş. Bu kayda göre Azîz Mahmud Hüdâyî külliyesinde her halde yangından sonra, vakfın asli faaliyetlerini devam ettirmeye çalışılmış, bunun için de Mehterhane'den çadır getirilmiştir.

1269 bütçesinde (m 21) ayrıca yeni alındığı anlaşılan bazı eşyalar da sayılmaktadır. Bunlar; fener alımı, kandil camı, süpürge, fodula sepeti, sefer tasları, havan, kahve cezveleri ve fincanlar, bazı boruların ve soların yenilenmesi, tandır ve kömürdür. Bunların yanında bazı eşyaların da tamiri yaptırılmıştır: Fener ve bir tanesi büyük olmak üzere dört kazgan. Ayrıca yine çeşitli tamir işlerinde kullanılmak üzere kereste, mismar (ensiz çivi, mih, demir kazık) da alınmıştır.

Yine 1269 bütçesinden anlaşıldığı üzere (m 1) vakfa bağlı bir mektep vardır. Ve bu mektebin kömür ihtiyacı için vakıftan tahsisat yapılmaktadır.

Azîz Mahmud Hüdâyî vakfı 19. yüzyıl ikinci yarısında, Üsküdar'da ayakta kalan imaretlerden birisi olarak önemli sosyo-ekonomik fonksiyon icra etmektedir. İmarette dağıtılan yemek yanında gerek külliyyede gerek vakfa bağlı Üsküdar'daki diğer tesislerde görev yapan, barınan kimselere kisve ve aba bedelleri, odun-kömür bedelleri ödenmekte, Muharrem ayında aşure dağıtılmakta, veladet-i nebi ve Mirac-ı Nebi geceleri ikramlı programlar düzenlemekte, Ramazan ayında Kur'ân-ı Kerîm hatimleri yapılmaktadır. Bu faaliyetlerin her birisinin de Üsküdar halkının da büyük bir iştiraki ile düzenli olarak yapıldığı yapılan harcamalardan anlaşılabilir.

Tablo 3 Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfının Harcamaları (1269-1279)

Masraf Türü	1269	1270	1271	1272	1273	1274	1275	1276	1277	1278	1279
Aşure	30495	3027	3721	3570	500	-	-	-	-	-	-
Mirac-ı Nebi	3749	3749	3749	3749	3749	-	3866	3866	3866	3866	3866
Mevlid-i Nebi	2625	898 2625	898 2625	898 2625	898 2625	898 2625	898 2625	898 2625	3523	3523,5	3523,5
Baha-i hatab ve ücret-i nakliye ve saire hangah-ı şerif	3600	1700 200 1790	1250 3600 3600	5800	2600 2000	2900	5700 1995	5100	-	-	-
Baha-i kisve ve tomak... dervişan	6261	6261	6261	6511	6511 400	400	6511	7655 7655	2300	3832	3832
Baha-i aba ve kisve-i dervişan	4400	4400	4400	4400	-	4411	7150	260 7150	4290	-	-

Kaynak: B.O.A. EV. 15022.

Masraf bütçelerinden izlenebildiği kadarıyla vakıf, önemli büyüklükteki çeşitli gelir kalemlerine sahip olduğu için yangın sonrasında da Üsküdar insanına sunduğu hizmeti ifa etmekten uzak kalmamaya çalışmıştır. Nitekim Mirac-ı Nebi ve Mevlid-i Nebi programları harcamalarında herhangi bir eksiklik görülmemektedir. Bu konuda bir istisna olarak sadece aşure harcamalarındaki kesinti zikredilebilir. 1274-79 bütçelerinde, 1273 yılındaki önemli bir azalmadan sonra 1279 bütçesi de dahil olmak üzere herhangi bir tahsisat yapılmamıştır. Kanaatimizce bunun nedeni yangın sonrası imarete yaşanan zorluktur. 1292 yılında masraf kaydı olarak tekrar aşure giderlerini görmekteyiz. Buna göre vakıf, asli işlerinden

Hüdayî Câmii ve haziresinden bir bölüm

birisi olarak gördüğü aşure ikramına yüzyıl sonlarında tekrar devam etmektedir.. Vakfın dervişleri ve bazı görevlileri için düzenli olarak aba ve kisve bedelleri ödenmektedir. 1269-79 dönemi bütçelerinde bu konu için düzenli tahsisatlar vardır. Yangından sonra bile bu ödemelere devam olunmuştur (1278 ve 79 yılları hariç). Ayrıca vakfın bazı görevlilerine de ev kirası olarak ödemeler de yapılmaktadır.

Evkaf Nezaretinin kurularak vakıflara ait mali alanın gittikçe artan oranda merkezi yönetimin denetimine tabi tutulmaya başlanması ile devreye giren Evkaf-ı Hümayun Hazinesi ve Hamidiye Ambarı kayıtları Azîz Mahmud Hüdayî Vakfının da gelir ve giderlerinin takibine imkan verir niteliktedir. Bu kayıtlar vakfın klasik işlevinin devamının birer göstergesidir. Örneğin; 1281 yılı 7 Kanun-ı Evvelinde Hamidiye Ambarından 240 kıyye pirinç¹¹ 23 Teşrin-i sanisinde yine 240 kıyye pirinç ve 96 kıyye şeker¹² 1282 Ramazan-ı Şerifin 11. gününde 426,5 kıyye pirinç alınmıştır¹³ 1289 yılı 8 Ramazanında düşülen kayda göre vakfa ambardan 50 adet billur kandil, 50 adet şamandıra, 12 sapsız süpürge, 7 kaba hasır, 4 sünger, 4 cam fener, 20 meydan süpürgesi, 4 halı süpürgesi, 2 saplı yelpaze, 3 kase kandil, 10 kandil kadehi, 10 fanus kapağı ve bir miktar (4 ...) fener ipi alınmıştır.¹⁴

Tablo 4 Hz. Hüdâyî Dergah-ı Şerifi Aşure Giderleri (Kuruş)

	1269	1270	1271	1272	1273	1292
Şeker	1911	1733	1522,5	1848	2060	1475
Buğday	360	480	604	467,5	440	522
Börülce	-	30	-	-		41
Fasulye	24	30	42	24	24	36
Nohut	24	30	7,5	30	24	-
Bakla	24	24	-	24	24	22
Çekirdeksiz üzüm	36	36	-	-	-	120
Dermi üzümü	-	-	-	14	72	-
Koruk Üzüm	-	-	-	-	54	-
Kuş üzümü	42	36	30	36	-	19
Fındık içi	42			33	42	237
Badem	-		16	15	18	127
Hurma	-		-	-	-	26
...	20	36	-	14	-	-
...	-	-	-	-	33	-
Malzeme Toplam Gideri	2782	2435	2312	2565	2791	2523
Diğer harcamalar	366,5	592	670	1156	779	755
Genel Toplam	3149,5	3027	2982	3721	3570	3276
Aşure pişirmek için alınan odun (çeki)	14	6	-	6	11	-

Kaynak: BA. EV. 15022, EV. 23466.

DİPNOTLAR

- ¹ Edmondo De Amicis, İstanbul (1874), Çev. Beyhun Akyavaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 340-343.
- ² Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.1, İkdam Matbaası, İstanbul 1314 baskısı, s. 474.
- ³ İbrahim Hakkı Konyalı, Üsküdar Tarihi, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1976, s. 34.
- ⁴ Şemsettin Sami, Kamus'ül Âlam'dan zikreden Yurt Ansiklopedisi, İstanbul maddesi, s. 3834 ve 3889.
- ⁵ Evliya Çelebi, age, c. 1, s. 478.
- ⁶ Konyalı, a.g.e., s. 419.
- ⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî, Erkam Yayınları, İstanbul, 1982, s. 247.
- ⁸ Konyalı, a.g.e., s. 445.
- ⁹ Evliya Çelebi, a.g.e., C.1, s. 474.
- ¹⁰ Zikreden; Yılmaz, a.g.e., s. 247.
- ¹¹ B.O.A. EV. No: 19390.
- ¹² B.O.A. EV. No: 19675.
- ¹³ B.O. A EV. No: 19745.
- ¹⁴ B.O. A, EV. No: 22864.